

JOQARI BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA SIRT TAN KIRGEN TERMINLER

Z.Qalbaeva

Ózbekstan Ilimler Akademiyası Qaraqalpaqstan bólimi gumanitar ilimler ilim-zertlew institutı
tayanış doktorantı

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15204923>

Annotaciya. Maqalamızda qaraqalpaq tiliniń sózligine sırttan kirgen terminler, sonıń ishinde joqarı bilimlendiriw terminleri haqqında sóz etiledi. Sırttan kirgen terminlerdiń tilimizdegi, ásiyese terminologiyamızdaǵı tutqan ornı tuwralı da ayırıqsha atap ótiledi.

Gilt sózler: termin, sóz, neologizm, sózlik, bilimlendiriw.

Abstract. In our article, we talk about the terms that have entered the Karakalpak dictionary, and the educational terms that are useful in the work of numbers. The place of the terms from other languages in our language, especially in our terminology, is also considered.

Keywords: term, word, neologism, word, education.

Аннотация. В нашей статье мы говорим о терминах, вошедших в каракалпакский словарь, и учебных терминах, которые используются в работе с числами. Обсуждалось также место забытых терминов в нашем языке, особенно в нашей терминологии.

Ключевые слова: термин, слово, неологизм, слово, образование.

Qaraqalpaq tiliniń sózlik qorı sonıń ishinde terminologiyalıq sózlik qorınıń bayıwı ózinen júz bergen qubılıs emes. Ishki hám sırtqı tásirlerdiń nátiyjesinde tilimiz birqansha bayıdı.

Búgingi kúnde de bul process dawam etpekte. Degen menen, sırttan kirgen sózlerdiń barlıǵın da tilimizge ózlestirip alıw múmkin emes. Ayırım terminler qalay bolsa solay tilimizge ózgerissiz sol qálpinde kirip kelmekte, al ayırım terminler tilimizdiń ózine tán elementlerin qabıl etiw arqalı tilimizge ózlestirilmeekte. Pedagogikada ásiyese joqarı bilimlendiriwdegi rawajlanıw hám ózgerisler ondaǵı qollanılatuǵın termin sózlerdiń qalıplesiwine yaki kirip keliwine de túrtki bolıp kiyatır. Shet el texnika-texnologiyasınıń jedel rawajlanıwı biziń elimizge hám tilimizge óz tásin tiygizbey qoymadı. Bunnan tısqarı tilimizge kirip kelgen terminlerdiń tariyxı siyasiy hám jámiyetlik ózgerislerdiń júz beriw tariyxı menen de tikkeley baylanıslı. Máselen bul haqqında ilimiy ádebiyatlarda tómendegishe pikirlerdi ushıratamız:

“Arab sózleriniń túrkiy xalıqlarınıń, sonıń ishinde qaraqalpaq tiliniń sózlik quramına kóplep eniwinde de tiykarǵı sebep mámleketlik dúziliske hám islam dinine baylanıslı boldı.

Arablar Orta Aziyanı jawlap alıw menen túrkiy xalıqlar turmısına arab jazıwı ene basladı.

Arab jazıwı menen mádeniyatı barlıq arab shıǵısında hám musılman dinindegi barlıq ellerde ulıwma ortaq ilim tili bolıp xızmet etti.”¹ Bul pikirler bir ǵana arab tili mısasında ayılǵan bolsa da, basqa tillerden sózlerdiń tilimizge kirip keliwi qanday da bir tariyxqa yaki faktorlarǵa baylanıslı boladı.

Búgingi kún menen tariyxtı salıstırıp qaraytuǵın bolsaq, tariyxta arab, parsı hám rus tillerinen sózler, terminler jiye ózlesken bolsa, bul sol waqıttaǵı xalıqtıń siyasiy, mádeniy hám ekonomikalıq ahwalı menen baylanıslı. Bunı sol dáwirlerdegi shayır hám jazıwshılardıń dóretiwshiliginen, qálemineń ózgesheliginen bilip alsaq boladı. Máselen, bir ǵana Ájiniyaz shayır dóretiwshiligi mısasında arab-parsı terminlerineń jiye ushırasatuǵınlıǵı pikirimizdiń dáliyli. Al, búgingi künde rus tili menen qatar inglis, latin hám grek tilineń terminlerineń tilimizge kirip qollanıwın jiye ushıratamız. Bul da óz gezeginde siyasiy hám ekonomikalıq turmısımız benen baylanıslı bolıp keledi. Sózimizge mısál, búgingi künde joqarı bilimlendiriw sistemasında sırttan kirgen terminlerdiń ózgerissiz qollanıw jaǵdayın jiye ushıratpaqtamız:

Avtolekciya – óz iskerligi nátiyjelerin erkin bayan ete alıw kónlikpesi. Joqarı bilimlendiriwde *lekciya* terminine jiye ushırasadı. Biraq lekciyanıń bul túri onsha kóp qollanılmaytuǵın terminler qatarında, degen menen tájiriyebeı pedagog ustazlardıń alıp baratuǵın sabaq processine qarata qollanılatuǵın termin. Mısalı: *Angliya hám Amerikada oqıw televideniesineń payda bolıwı nátiyjesinde joqarı mamalıqqa iye muǵallimler televidenie arqalı lekciya oqıytuǵın boldı.* (A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov, Z.K.Kurbanıyazova. Úzliksiz tálim pedagogikası / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023. – 198-bet.).

Avtoreferat – grekshe, ilimiy jumıstıń mazmunineń avtordıń ózi tárepinen qısqasha bayan etiliwi. Ilimiy tarawda ilimiy jumıs alıp barıwshılar tárepinen jiye qollanılatuǵın termin. Ilimiy jumıstıń qısqasha mazmunı desek te boladı. Bul ilimpaz tárepinen tayarlanıp ilimiy jumıs juwmaǵında ilimiy keńes quramı aǵzalarına tanısp shıǵıw maqsetinde usınılatuǵın ilimiy jumıstıń qısqasha mazmunı. Mısalı: *Tek bir ayǵa ilimiy saparǵa barǵanlıqtan azannan keshke shekem kitapxanadan shıqpastan ózimizge kerek bolǵan ilimiy kitaplar, dissertaciylar, avtoreferatlar menen tanısamız.* (Қ.Оразымбетов. Тар ҳәм тайғақ соқпақлардан өтип. «Әмиўдәрәя» журналы. 2023-ж. №2. 66-бет).

Akademik – ilimler akademiyasınıń haqıyqıy aǵzası yamasa alımǵa beriletuǵın ilimiy ataq.

Ilimiy joldıń eń biyik shıńı desek te boladı. Ilimiy izlenisler barısında tınımsız miynetleri, shákirtleri hám ilimiy kitap yaki miynetlerineń nátiyjesinde beriletuǵın eń ullı ilimiy ataq. Mısalı: *Noosferalıq tálim –pedagogika rawajlanıwınıń jańa basqısı bolıp, akademik Maslovtıń pikirinshe: «ol aldınǵı tálim sistemasın jaratıw bolıp sanaladı.* (A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov,

¹ E.Berdimuratov. Qaraqalpaq tili terminleri. Nókis, “Bilim” – 1999. 134-bet.

Z.K.Kurbaniyazova. Úzliksiz tálim pedagogikası / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023. – 245-bet.).

Videosabaq – latınsha video – qarayman, kóremen sózinen kirip kelgen, oqıtıwdıń jańa forması. Bul termin videosabalıq, video kórinis kórinisinde de qollanıladı. *Bul metod (video kórinis, videodan tabıw metodu) tiykarında temaǵa baylanıslı bolǵan **video kórinis** kompyuter arqalı kórsetiledi. Oqıwshılar **videokórinis** teması, onda sáwlelengen tema haqqında óz pikirlerin bildiredi.* (A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov, Z.K.Kurbaniyazova. Úzliksiz tálim pedagogikası / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023. – 236-bet.).

Joqarıda kórip shıǵılǵan terminler hám olarǵa keltirilgen mısallar pedagogikadaǵı hám joqarı bilimlendiriwdegi terminologiyanıń rawajlanıwınan derek beredi. Sırttan kirgen terminler óz túsiniǵınıń turaqlılıǵı hám awdarmalap bolmaytuǵınlıǵı menen ózgeshelenedi. Tilimizge ayırımların awdarmalap alǵanıwız benen barlıq terminlerdiń de dál mánisin sol qálpinde saqlap qalıw múmkin emes. Sonlıqtan sırttan kirgen terminlerdiń ózgerissiz tilimizge qabıl etiliwiniń tárepdarımız. Bul arqalı sózlik qorımızdıń, terminologiyamızdıń kún sayın rawajlanıp, bayıp barıwınıń gúwası bolıp otırmız. Ásirese sońǵı jılları texnika-texnologiyanıń, ilim hám innovaciyanıń rawajlanıwı pedagogikada, sonıń ishinde joqarı bilimlendiriwde óz kórinisin tappaqta. Jańa túsinikler – bul jańa terminler degeni.

REFERENCES

1. A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov, Z.K.Kurbaniyazova. Úzliksiz tálim pedagogikası / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023.
2. E.Berdimuratov. Qaraqalpaq tili terminleri. Nókis, “Bilim” – 1999. 134-bet.